

УДК 821. 161. 2. 09

Тетяна Михайлівна Шарова

ВАСИЛЬ БОНДАР: ОСОБЛИВОСТІ БІОГРАФІЧНОЇ ПРОЗИ ТА ІДЕЙНО-ХУДОЖНІ ПОШУКИ ПИСЬМЕННИКА

У сучасному літературознавстві все більшого поширення набувають дослідження, в яких використовується могутній арсенал суміжних наук. На сучасному етапі розвитку літературознавства існує велика кількість підходів як до аналізу дискурсу, так і до виділення різних його типів. Однак між усіма різноманітними точками зору є дещо спільне – усі вони розглядають людську поведінку як певну діяльність. Сучасна гуманітарна наука значно поповнилася публікаціями, присвяченими теорії дискурсу та вивченню його окремих аспектів. При цьому дослідники обирають різні підходи – історичний, філософський, логічний, психологічний, соціологічний, когнітивний, семіотичний, культурологічний, лінгвістичний, іноді поєднуючи деякі з них.

Найголовнішими чинниками упередженого ставлення до письменницьких біографічних творів у наукових студіях попередніх десятиріч передусім були наступні: уявлення про літературну маловартісність творів, розмитість жанрової концепції, відсутність комплексних досліджень індивідуальних стилів майстрів слова.

Своєрідність світоглядного пошуку Василя Бондаря була об'єктом дискусій як за життя письменника, так і в подальших літературознавчих розвідках. Аналіз різних наукових студій виявив суперечності в оцінці програмно-естетичних засад українського письменника, його місця в тогочасному літературному процесі. Крім того, не завжди дослідження життя і творчості Василя Бондаря мали особистісний, етичний, світоглядний акцент.

Розлога й загалом добре збережена біографічна проза та поезія Василя Бондаря дозволяє отримати об'єктивне уявлення про світоглядні цінності, художньо-естетичні уподобання митця, його творчу індивідуальність. Біографічні твори письменника оприлюднювались неодноразово, однак до сьогодні об'єктом спеціального комплексного літературознавчого дослідження вони ще не були. Окремі аспекти літературної спадщини Василя Бондаря висвітлено в працях Ю.Барабаша, В.Брюгена, Г.Гельфандбейна, Ю.Герасименка, З.Голубевої, М.Шатилова, М.Шаповала, А.Чернишова та інших. У своїх дослідженнях критики здебільшого акцентували увагу на зображенні воєнних подій, змалюванні прийомів відображення життя в канцтаборах у прозі та поезії Василя Бондаря.

Дослідження рецепції світоглядних позицій Василя Бондаря в працях літературознавців, критиків, дослідників, засвідчило, що сучасники Василя Бондаря загалом не визнавали значущість його філософських роздумів, не повною мірою усвідомлювали сутність та оригінальність його духовного пошуку. Дійсно, Василь Бондар ніколи не декларував свої погляди, не намагався створити власну систему, але сама відмова від таких спроб була філософічною. Біографічна проза відбила оригінальність авторського мислення, критичну незалежність у вирішенні світоглядних питань. Життєві спостереження, роздуми про власне творче призначення, відзначаються глибиною та парадоксальністю осмислення.

У літературознавчих розвідках про Василя Бондаря, на жаль, не приділяється достатня увага з'ясуванню функцій фольклорних елементів у творчості письменника. Вони простежуються побіжно й непослідовно, хоча цей аспект аналізу проблеми за своїм значенням повинен займати провідне місце, оскільки він дає можливість виявити специфіку художніх принципів у використанні письменником народнопоетичного матеріалу. Допомогає розкрити своєрідність фольклоризму його творів та їх жанрову природу. На наш погляд, звернення Василя Бондаря до фольклору не було простим продовженням загальної художньої традиції, це була традиція творча, активна тощо.

Наукові студії українських літературознавців, опубліковані в 60-80-х рр. ХХ ст., свідчать про зростання інтересу до вивчення спадщини митця. Проте в науці про літературу відчутний брак ґрунтовних праць з теорії письменницького біографізму, відсутність яких стримує дослідження біографічних текстів як явищ культури. Повною мірою це стосується стану дослідження біографічного доробку Василя Бондаря, вивчення якого має йти не тільки у фактографічному плані, а й у психологічному та художньо-естетичному.

Поява біографічних поетичних та прозових творів письменника сприяла виникненню літературних дискусій. Василь Бондар глибоко усвідомлював і в своїх творах неодноразово наголошував на важливій суспільній ролі літературної критики, що давало йому право на різкі оцінки її стану. Негативними рисами критики Василь Бондар вважав її нездатність до осмислення сучасних питань життя і мистецтва, відсутність глибоких філософських узагальнень тощо. Головною умовою творчого розвитку літераторів письменник визначав сумління, яке в поступовому процесі розчарування в сучасній літературній критиці перетворилось для нього на найбільш значущий критерій аналізу власних творів [8, с.112].

Біографічні твори Василя Бондаря аналізуються як важливе джерело, що розкривають систему літературно-критичних оцінок письменника і надають можливість для глибокого осмислення їх ідейно-

естетичних пошуків, оскільки літературно-критичні статті в творчій спадщині прозаїка практично відсутні.

Біографічні твори письменника відзначаються змістовою свободою, співіснуванням тем різнопланового діапазону. Тематичний поліфонізм прозових та поетичних творів відображає масштабність і розмаїття самого життя. Але теми Життя і Смерті, Свободи і Творчості реалізуються не в річищі абстрактних філософських узагальнень, а осмислюються в процесі внутрішнього самопізнання і представлені на тлі характерних для автора актуальних проблем.

Вистражданість кожного рядка, кожного спостереження, роздумів про життя ми відчуваємо у творах Василя Бондаря. Герої письменника часто опиняються в надзвичайно драматичних досить напружених воєнних ситуаціях, коли виступає все несуттєве в людині і з нещадною чіткістю проявляється її сутність. Гама її переживань могла здатися збідненою – ніякої палітри відтінків, але суттєво іншою вона і не могла бути, враховуючи людську природу і художні завдання. А завдання полягало в тому, щоб показати людину в момент найвищого напруження усіх її фізичних і духовних сил, у хвилину, коли від будь-якої дії і вчинку залежало життя – і часто не тільки своє. Письменник у своїх творах порушував важливі життєві проблеми: про свободу й необхідність у житті приватному й загальному, про добро і зло, про правду і красу тощо [7, с.166].

У творах Василя Бондаря відсутня жорстка композиція. Тематичні зміни в біографічних творах письменника мають переважно асоціативний, а не наративно-хронологічний характер (“Все-правда”, “Листя летить проти вітру” та ін.). Водночас твори відзначаються цілісністю, взаємопов’язаністю всіх структурних елементів, їх залежністю від ідейно-художньої мети автора. У біографічних творах Василя Бондаря відбувається трансформація жанрово-стилістичних норм, яка засвідчує новаторський характер письменника, їх нову естетичну якість. Як правило, такі твори письменника демонструють тематичне розмаїття, багатофункціональність, структурну та стильову мозаїчність [1, с.12].

Микола Жулинський зазначає, що важливу роль у формуванні підтексту біографічних творів Василя Бондаря відіграють предметні деталі. Характер людини часто визначався в творах письменника у порівнянні з речами, що демонструє рецепцію письменником слова як надто традиційного засобу вираження думок і почуттів. Предметна деталь в біографічних текстах Василя Бондаря виявляє дисгармонійне співвідношення людини і світу [6, с.14-15].

Глибокий філософський підтекст творів письменника створюється і за допомогою описів природи (“Рідні пороги”, збірка поетичних творів “Маки на дроту”, “Ми ідемо далі” ті ін.). Оригінальність і новаторство пейзажних замальовок у біографічних творах Василя Бондаря полягають

у відмові від надмірного пафосу. В цілому образ природи в біографічних творах Василя Бондаря висвітлює авторський естетичний ідеал, є втіленням поезії вічного, позачасового. Біографізм письменника репрезентує своєрідну систему взаємодії людини і природи, яка в свою чергу розкриває авторську концепцію взаємозв'язку елементів дійсності [3; 4].

Лірична поезія в її різноманітних тематичних розгалуженнях і жанрових формах була головним полем художнього самовияву Василя Бондаря. В ліриці найбільш зримо виступають і етапи його ідейної та художньої еволюції, і те глибинне, стрижневе, що визначає цілісний у всіх відмінах характер, індивідуальність митця, його творчу особистість.

У публіцистиці, оповіданнях, щоденникових записах, усій військовій прозі Василя Бондаря вражають найвища напруга пристрасті, “вогняна патетика”. Відкриті почуття болю, любові, тривоги проймають письменницькі роздуми про Україну, загарбану ворогом, в них палахкотить жагуча ненависть до фашистів, до їхніх прихвоснів, гнів і презирство до зрадників, боягузів, слабодухих. Василь Бондар умів звертатися до всього народу, говорити від його імені, умів і створювати образи, в яких ніби матеріалізовано весь народ, його дух [7, с.92].

Однією з граней військовій прозі письменника стало розкриття процесу морального падіння особистості, духовного звиродніння тих, що переступили грань, з-за якої не має вороття. Дослідження природи карателів, ґрунту, на якому виростає фашизм стало першорядним явищем як в українській літературі, так і в прозі Василя Бондаря.

Проблематика творів Василя Бондаря ніби виходить із співвідношення понять: час – людина – зброя. Із цих зв'язків визначається й ідейно-тематичний центр творів: героїчна боротьба нашого народу з фашизмом. А тому стає зрозумілим, чому для Василя Бондаря ворожі бомби не лише повсякденна реальність, але й символ сконцентрованої у вибухівці ненависті, яка може впасти на голови людей у будь-який час [5, с.161].

Проблема психологізму – одна з кардинальних у дослідженні багатогранної спадщини Василя Бондаря. Найбільш прямою формою психологічного розкриття в антивійськових творах письменника є самоаналіз героя. Як правило, він має у творах ретроспективний характер, коли пережиті почуття, думки, стан душі, аналізуються в процесі спогадів. Василя Бондаря цікавили не лише почуття, роздуми, переконання, але й передчуття, тобто не лише свідомість, але й підсвідомість, таємнича сфера підсвідомих психічних процесів. Герої антивійськових творів митця вірять не лише своїм почуттям, але й передчуттям. Психологізм антивійськових творів Василя Бондаря мав виняткове значення для розвитку військовій прозі в українській літературі. Письменник зумів розкрити внутрішній стан своїх персонажів у дні

суворих випробувань, бо саме на війні людина розкриває свої можливості.

Для художнього осмислення проблеми “людина на війні” Василь Бондар підбирає такі типові обставини, в яких з найбільшою повнотою і переконливістю змогли б виявитись усі суттєві риси героїв. Ось чому центральне місце в сюжеті творів письменника посідає зображення обставин війни і того, як склались вони для героїв і який вплив мали на їхню долю, адже війна була найтяжчим випробуванням для кожної людини [5, с.120].

Суттєвим важливим моментом у концепції “людина на війні”, що знаходить своє художнє втілення у творах Василя Бондаря є те, що він показує як усупереч усьому перемагає високе, світле, духовне начало, властиве нашим людям. Більшість героїв антивоєнної прози Василя Бондаря так чи інакше нерозривна з конкретною історичною ситуацією (подіями війни), і тому тут неминуче встановлюється взаємозв’язок між часом описаних у творах подій і явищ з історичним часом.

У антивоєнних творах Василя Бондаря осмислюються глобальні (екзистенційні) проблеми: війна і мир, людина і зброя, добро і зло, життя і смерть, гуманізм і насильство, творення і руйнування. Виступаючи в найбільш конкретних проявах, вони набувають узагальненого звучання, піднімаються до рівня філософських категорій. Дослідження художнього слова письменника сприяє поглибленому розумінню його образів, його ідейних тенденцій, індивідуальних своєрідностей, його словесно-художньої майстерності.

Відомо, що кожен значний письменник у своїх творчих пошуках спирається на досягнуте його попередниками, часто і сучасниками і разом з тим вносить у літературу, в різні її сфери своє, нове. У сфері поезики одні з використаних автором художні засоби являють собою продовження, розвиток раніше відкритих способів і форм, інші, є його оригінальними знахідками і відкриттями. Аналогічні процеси відбуваються в антивоєнних творах Василя Бондаря: він досліджує народний характер у творах. Саме це й визначає своєрідність його ідейного і емоційного аналізу творів. Зокрема він випробує своїх героїв, вибудовуючи ситуацію морального вибору локальному або загальному одночасно.

У біографії героя повинна відобразитися біографія цілого покоління, тільки тоді вона буде цікавою і значною. Головне для Василя Бондаря – дати інтелектуальний і психологічний портрет свого сучасника, власне свій портрет. Треба сказати, що йому повністю вдається здійснити свої мистецькі задуми у своїх антивоєнних творах.

Письменник у прозових та поетичних творах порушує важливе питання: боротьба людини за своє життя, за свою долю у складних трагічних обставинах війни (“Листя летить проти вітру”, “Рідні пороги”, “Зорі гаснуть на світанку”, зб. “Маки на дроту” та ін.). Антивоєнні твори

Василя Бондаря мають чітко виражений біографічний аспект. Однак реальність подій не порушує художності його творів.

Василь Бондар – учасник воєнних дій, неодноразово перебував у концтаборах. Автор творів із того покоління, яке було сформоване війною. Ось чому воєнні сцени, жорстоке знущання над в'язнями в концтаборах – це ключові сцени, поставлені в центрі творів самою логікою життя.

Для Василя Бондаря воєнний фон є своєрідною естетичною необхідністю для більш повного розкриття характеру героя. Він не раз повертався до думки, що саме на війні, в ситуації найбільш гостроконфліктній і екстремальній особливо розкривається справжня сутність людини. Герої антивоєнних творів Василя Бондаря інколи ніби і не здійснюють особливих подвигів, вони простоживуть у дуже складних умовах, воюють. Але ми бачимо за творами письменника, як важко це насправді – постійно бачити смерть і страждання людей, своїх товаришів, самому кожну мить жити під загрозою смерті і не втрачати при цьому мужності і волі до перемоги, свободи, а коли необхідно – підніматися і продовжувати бій. Відображення у художніх творах подій і фактів з власного життя є характерною рисою багатьох письменників. Йдеться і про асоціативну єдність між епізодами з біографії автора та життям героїв його твору.

Твори Василя Бондаря, присвячені подіям війни, в яких герой – одноліток автора воєнних часів, відображають сприйняття героєм війни “крізь свій дитячий досвід”. Любов до всього живого: тварин, звірів, птахів, дерев, навіть комах та метеликів простежується у всіх творах Василя Бондаря. Витоки цього – в дитинстві письменника, що згадується як в поетичних, так і в прозових творах, де письменник унікально акцентує увагу на жорстокості світу війни через якісь природні образи життя. Як слушно зазначає Ганна Штонь, “феномен проникнення в психологічний стан тварин, людей, птахів, рослин у Василя Бондаря породжується природою авторського світовідчуття, яке бере витoki з національних архетипів, духовної естетичної сутності” [8, с.118].

Автобіографізм у прозі Василя Бондаря відзначався дослідниками побіжно, хоча, як справедливо зауважував Володимир Брюгген, “про біографічність прози Василя Бондаря можна написати окрему розвідку” [3, с.60].

В особистому й творчому досвіді Василя Бондаря, в усій його надзвичайно принадній постаті людини й творця плідно жили прекрасні традиції української класичної літератури, що становить єдине ціле з життям українського народу, його історичною долею. Василь Бондар не робив екскурсійних виходів для “вивчення життя”, він просто жив, жив поряд і разом із своїми героями, до найменших дрібниць знаючи їх людську вдачу, побут, звички, думки й сподівання, болі й радощі. Вони проходять крізь серце письменника й конденсуються в художніх образах,

в яких не знайдемо і сліду невдалої літературної вигадки, як замітника реального життя, не побачимо й сліду акторської пози, самовдоволення, хизування словом. Там є тільки незрадлива увага письменника до реальних людей і реальних явищ, там є добірне українське слово й гострота письменницького зору, такого пильного до історичних змін у житті й свідомості українського селянства, до психологічної правди у вияві характерів і взаємин героїв.

Творчість Василя Бондаря демонструє високий рівень художнього втілення української народної філософії, проявленої за допомогою оригінальних художніх образів та конструкцій, які засвідчують високий рівень художнього насичення, а саме внутрішньої підпорядкованості світу та його відповідності майбутньому образу, на рівні емоційно-чутливого наповнення твору. Біографічні твори Василя Бондаря, в яких відображається ясність бачення світу і людей, мальовничість і багатство предметних деталей відносяться до найкращих творів, до вищих досягнень письменника.

Спостереження над автобіографічними творами Василя Бондаря ще раз підтверджують важливу для митця істину – художник перш за все живиться темами, мотивами і образами рідного краю. Талановитий письменник зберігає у своїх творах пам'ять про рідні місця, земляків, а вони через віки пронесуть славу про Поета.

Отже, значення біографічної прози у висвітленні ідейно-художніх поглядів Василя Бондаря, їхньої динаміки полягає в тому, що біографізм є важливим джерелом висвітлення творчої індивідуальності письменника, його світогляду, естетичних засад, психологічних особливостей тощо.

Література

1. **Антологія української прози.** Десять українських прозаїків/ За ред. В. Медвідя. – К.: Роккард. – 1995. – С. 7-25.
2. **Барабаш Ю.** Поет і час. Статті та літературні портрети. – К.: Радянський письменник, 1958. – 199 с.
3. **Брюгген В.** Багаті небом і землею // Прапор. – 1963. – № 1. – С. 60.
4. **Брюгген В.** Становлення прозаїка // Прапор. – 1988. – № 7. – С. 21 – 23.
5. **Гельфандбейн Г.** Поруч із нами. Спогади про письменників, що загинули на фронтах Великої Вітчизняної війни. – Х.: Прапор, 1968. – 199 с.
6. **Жулинський М.** Людина та її справа. Герой сучасності – головний герой літератури // Радянське літературознавство, 1975. – № 6. – С. 13-25.
7. **Сивокінь Г.** Динаміка новаторських шукань: Про художній розвиток сучасної радянської літератури. – К.: Дніпро, 1980. – 182 с.
8. **Штонь Г.** Становлення нової людини і літературний процес: із спостережень над українською радянською прозою 60-70-х рр. – К.: Наукова думка, 1978. – 147 с.

Annotation

In the article biographic works of Vasiliy Bondar are analysed as important source, that expose the system of estimations of writer and enable the deep comprehension of their aesthetically ideological-beautiful searches. The supervisions above autobiographic works of Vasiliy Bondar confirm truth important for an artist is a writer foremost feeds on themes, reasons and appearances of native edge.